

13. Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Kongresi Tam Metinleri
Book of Proceeding 13th International Language, Literature and Cultural Studies
Congress

كتاب المنون الكمقل لأبحاث المؤتمر الدولي الثالث عرش للدراسات اللغوية والأغوية

06-08 Kasım / November 2020 - Türkiye

Editörler (Editors)

Yakup Civelek - Said Assil

Cilt III - Volume III

Recent Academic Studies Publishing

ISBN: 978-605-74907-4-2

Yayımlanma tarihi (published date): 06.11.2020

13. Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Kongresi Tam Metinleri

Book of Proceeding 13th International Language, Literature and Cultural Studies Congress

كتاب امتون الكاملة للمؤبر الدوئل الثالث عشر للدراسات اللغوية والأدبية والثقافية

Editörler (Editors): Yakup Civelek – Said Assil

Yayıncılık Sertifika No (Certificate No): 49062

Genel Yayın Yönetmeni (Chief of Editor Boards): *Hasan Baskın*

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

1. Basım, Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

210 x 297 mm

Kaynakça var, izin yok.

ISBN 978-605-74907-4-2

1. Kongre Tam Metinleri 2. Dil 3. Edebiyat 4. Kültür

Yayımlanma adresi: <https://dekak.org/tr/>

Recent Academic Studies Publishing

Yeni Pazar Mh. Ali Okumuş Cad. Mevlana Sitesi A Blok – Çayeli / Rize

Düzenleme Kurulu

Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Yakup Civelek – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Düzenleme Kurulu Üyeleri

Assoc. Dr. Hatem Fahad Hno - University of Mosul (Iraq)

Assist. Dr. Asad Layek - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Assist. Dr. Said Assil – Regional Center for Education and Training Professions (Fas)

Assist. Dr. Sid Ahmed Soufiane - Annaba University (Algeria)

Bilim ve Değerlendirme Kurulu

- Prof. Dr. Aouati Boubakeur - Emir Abdelkader University (Algeria)
Prof. Dr. Az Eddine Ziyati - Mohammed V University (Morocco)
Prof. Dr. Bakel Dounia - Ibn Khaldoun University of Tiaret (Algeria)
Prof. Dr. Benzaoui Mohamed - Constantine 1 University (Algeria)
Prof. Dr. Boughandjour Fouzia - Research Center in Social Sciences and Cultural Anthropology (Algeria)
Prof. Dr. Bourdim Abdelhafid - University Maghnia (Algeria)
Prof. Dr. Cherif Mihoubi - Centre Universitaire Barika (Algeria)
Prof. Dr. Douah Ahmed - Center University (Algeria)
Prof. Dr. Elazadi Abdelouahab - Mohammed V University (Morocco)
Prof. Dr. Elkassmi Mohamed - Sidi Mohamed Ben Abdellah University (Morocco)
Prof. Dr. İlyas Karşlı – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi (Turkey)
Prof. Dr. Khaled Hedna - University Mohamed Lamine Debbaghine Setif2 (Algeria)
Prof. Dr. Meliani Mohammed - University of Abou Bekr Belkaïd (Algeria)
Prof. Dr. Mohmmad Owed Mohammed Alsaer - Anbar University (Iraq)
Prof. Dr. Mohsin Ali Hussein - University of Basra (Iraq)
Prof. Dr. Muhammed Mebarki - Université Larbi Tébessi (Algeria)
Prof. Dr. Mustapha Amrani - Sidi Mohamed Ben Abdellah University (Morocco)
Prof. Dr. Omar Lahcen - Badji Mokhtar University (Algeria)
Prof. Dr. Saida Kohil - Badji Mokhtar University (Algeria)
Prof. Dr. Salah Eddine Zarl - University Mohamed Lamine Debaghine -Setif2 (Algeria)
Prof. Dr. Yamllahi Amina - Mohammed V University (Morocco)
Prof. Dr. Yusuf Tepeli - Akdeniz University (Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Ayşegül Koyuncu Okca - Pamukkale University (Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Nuh Doğan – Ondokuz Mayıs University (Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Kadriye Türkan - Burdur Mehmet Akif Ersoy University (Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Sezgin Demir – Fırat University (Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Suad Sayed Mahgoub - Arabic Literature and Criticism (United Arab Emirates)
Asst. Prof. Dr. Abdallah Haddadi - Cadi Ayyad University (Morocco)
Asst. Prof. Dr. Ahu Cavlazoğlu Davulcu - Selçuk University (Turkey)
Asst. Prof. Dr. Ali Ridaa Nazari - Imam Khomeini International University (Iran)
Asst. Prof. Dr. Amjad Talafheh - Sultan Qaboos University (Oman)
Asst. Prof. Dr. Elhatouk Abdellah - Sidi Mohamed Ben Abdellah University (Morocco)
Asst. Prof. Dr. Fatiha Khellout - University of Algiers (Algeria)
Asst. Prof. Dr. Habiba Boudelaa - University of Algiers (Algeria)
Asst. Prof. Dr. Hamid Daghouj - Mohammed V University (Morocco)

13. Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Kongresi Tam Metinleri

- Asst. Prof. Dr. Karima Aouchiche - University of Algiers (Algeria)
Asst. Prof. Dr. Mohammed Delloum - University Mohamed Boudiaf - M'sila (Algeria)
Asst. Prof. Dr. My Larbi Billouch - Mohammed V University (Morocco)
Asst. Prof. Dr. Refice Belkheir - University of M'sila (Algeria)
Asst. Prof. Dr. Sakina Zouaghi - Université Badji (Algeria)
Asst. Prof. Dr. Saleh Almmukhtar Aboubaker Toumi - Zentan University (Libya)
Asst. Prof. Dr. Saliha Mekki - University of Algiers (Algeria)
Asst. Prof. Dr. Samir Haj - Beit Berl College (İsrail)

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARINDAKİ BAZI ÇOCUK DİLİ KELİMELERİNİN ARKAİKLİĞİ ÜZERİNE

Dr. Öğr. Görevlisi Önder SAATÇI

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi – ORCID: 0000-0001-5322-7725

ÖZET

Çocukların konuşmayı öğrendikleri 2-4 yaşları arasında bazı sesleri taklit ettikleri ve çeşitli nesnelere ve kavramları kendilerine has bir söyleyişle ifade etmeye başladıkları, bu süreçte bir **çocuk dilinin** oluştuğu gözlenir.

Çeşitli dil bilimi terimlerini bir araya getiren sözlüklerde **çocuk dili** maddesi tanımlanırken çocukların, konuşma gücünü yenmek için, ya duydukları kelimeleri bozmasıyla (**buw** “su”, **bababe** “babaanne”, vb.) ya da kendilerine has bazı adlandırmalara (**adda** “gezme”) başvurarak bazı kelimeler ürettiklerinden söz edilmiştir. Bazı kaynaklarda da çocukların ana dili edinim sürecinde birtakım analogilere yönelerek, yeni yeni yapılar ve çekimler ürettikleri de tespit edilmiştir: “söndür-” fiilinden yola çıkarak “yak-” fiili yerine **yandır-**, “susadım” çekimli şekilden yola çıkarak **çaysadım**, vb.

Biz, **çocuk dilinin** kelime hazinesini teşkil eden leksik unsurların bunlarla sınırlı olmadığını, daha başka kaynaklardan da bu kelime hazinesinin takviye edildiğini düşünmekteyiz. Bu kaynak, Türk dilindeki arkaik kelimelerdir. Nitekim Irak Türkmen ağızlarını bu açıdan incelediğimizde bu ağızlardaki bazı **çocuk dili** kelimelerinin aslında, dünden bugüne dilde saklı kalmış, bazı arkaik kelimeler olduğu gözlenebilmektedir: **ülle** (< ū+la) **et-** “uyu-”, **katta** (< kır-t-a), **kıh**. Bu kelimeler etimoloji bakımından tahlil edildiğinde bunların birer arkaik kalıntı olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu gibi kelimelerin dildeki kullanım sıklığı düştükçe ve kullanım alanı daraldıkça **çocuk diline** hasrolunduğu; böylece Irak Türkmen ağızlarının **çocuk dili** hazinesine katkıda bulunduğu görülmektedir.

Bu tespitlerimiz **çocuk dilinin** gelişmesinde yetişkinlerin de katkılarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zira, her insan doğduğunda hazır bir kelime hazinesine konar. Bu gibi kelimelerin bir kısmı da yeri geldiğinde çocukla iletişim kurmada kullanılmak üzere arkaikleşmiş hâlde dilde muhafaza edilmiştir. Biz, arkaiklik araştırmalarında bu kelime hazinesinin de gözden uzak tutulmaması gerektiğini, bu gibi araştırmaların etimoloji çalışmalarına da katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Ayrıca **çocuk dili** tanımının da gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: arkaik, çocuk, dil, Irak Türkmen ağızları, kelime

ABSTRACT

Children imitate some sounds and express some objects and concepts in a peculiar and specific ways. These all prove the formation of a nursery language in this period of children.

In definitions of “the nursery language” in several dictionaries that bring a number of linguistic terms together, it is stated that children attempt to form some new words either by deforming the words they hear (**buw** “su”, **bababe** “babaanne (grandma)”, etc.) or by rewording them in some specific ways (**adda** “gezme (walking/wandering around)”) to overcome the difficulty of speaking. Some experts also state that children form new words and structures benefiting from analogies: “su” (water) – “susadım” (I am thirsty) “çaysadım” (I want to drink tea) etc.

We claim the fact that the lexical components that constitute the vocabulary of “nursery language” are not limited to these but complemented with some other sources. This is the archaic words in Turkish language. Thus, investigating the Turkmen dialects from this respect, it is observed that several “nursery language” words in these dialects are in fact the archaic words that somehow remained obscure in the language: **ülle** (<ū+la) (with), **et-** “uyu-” (sleep), **kuççi** “köpek” (dog) (<kiçi-g), etc. The etymological analysis of such words reveal that they are remnants of archaic words in the language. As the use and frequency of such words in language diminishes, they find their forms in “nursery languages” and thus Iraqi Turkmen dialects contribute much to the vocabulary of “nursery language”.

The abovementioned facts also demonstrate the contribution of adults to the spring of nursery language as each person makes use of the existing vocabulary upon their birth. Some of such words are preserved in the language in archaic forms to communicate with children when appropriate. We believe that the vocabulary of nursery language is to be taken into consideration in the studies of archaism and such studies with greatly contribute to the etymological studies as well.

Key Words: archaic, child, language, Iraqi Turkmen dialects, Word

GİRİŞ

İnsanoğlunun ilk edindiği dil ana dilidir. Ancak insanoğlu, bebekliğinde ve çocukluğunun ilk çağlarında ana dilini birdenbire, bütün kelime hazinesi ve gramer kaideleriyle edinemez. Bu sürecin bazı kademeleri vardır. Bu kademelerden geçen çocuk ana dili edinimini adım adım gerçekleştirir. Dünyaya geldikten sonra, ilk 2-6 ay arasındaki dönemde çocukların rastgele sesler çıkardıkları; fakat bu davranışın hecelelemeye dönük alıştırmalar olduğu varsayılmaktadır. Altı aylıktan bir yaşına gelinceye kadar da çocuğun heceler oluşturduğu ve bazı kelimeleri yavaş yavaş çıkarmaya başladığı gözlenir. 12-18. aylar arasında ise çocuk, çevresindeki kişilerin ve eşyaların adlarını öğrenip bunları telaffuz etmeye başlar (Temizyürek 2007: 171). İnsanın dil edinimini özetlemeye çalıştığımız yukarıdaki süreçte çocuklar türlü yollarla, dilin bazı prensiplerinden ve mantığından da hareketle konuşmaya başlarlar. Böylece **çocuk dili** oluşmaya başlar.

İNCELEME

Çocukların kendilerini ifade etmede **-çocuk dilini** oluştururken- en sık başvurdukları yollardan biri telaffuz güçlüğünden dolayı, kelimeleri bozma yoludur: “mercimek” yerine **percimek**, “kanat” yerine **kanak**, “servis” yerine **serbis**, “kamyon” yerine **kaymon**, vb. (Demirci 2014: 151). Bazı **çocuk dili** kelimeleri de yansımalarından ve ses tekrarlarından oluşur: **cici**, **mama**, **kaka**, vb. Çocuklar bazen de belli bir nesne için kelime uydururlar. Alper Saatçi'nin ilk kelimeleri gibi: **takat** (çukolata, şeker), **dilidili** (televizyon, radyo), **lellem** (su tabancası), vb. Bu devrede çocuklar kendi dillerinin mantığını da kullanarak bazı nesnelere ve kavramlara kendilerince bazı adlar verirler: **takma** “kravat” (boyna takıldığı için), **kaybedik** (“yenik” yerine); **çukurum** (“uçurum” yerine), **güzeldi** (“düzeldi” yerine), vb. (İlhan 2005: 158, Demirci 2014: 151). **Çocuk dilinin** bazı kelimeleri de analogi yoluyla oluşur. Mesela, bir Türk çocuğu “lambayı söndür-” ibaresindeki “sön-dür-” yapısını örnek alarak **yandır** (“yak” yerine) diyebilir. Yahut, +cı ekinin Türkçede meslek yapma eki olduğunu sezerek zamanla **bakkalçı**, **manavcı** gibi kelimeler de türetebilir (İlhan 2005: 158, 159).

Yukarıdaki açıklamalar ve örneklerden sonra aşağıda çeşitli dil bilimi kaynaklarında **çocuk dili** ile ilgili tanımları hatırlatmayı uygun buluyoruz:

Dil Bilimi Kaynaklarında **Çocuk Dili** Tanımları

Çocuk dili (little language, child language): Konuşmaya ve ana dilini edinmeye başlayan küçük yaştaki çocukların, söyleme güçlüğüne yenmek üzere bazı sözleri ses yapıları

bakımından bozarak veya bazı nesnelere kendilerine has adlandırmalara başvurarak gerçekleştirdikleri dil kullanımını, bebek dili olarak da bilinir (Karaağaç 2013: 250).

Çocuk dili (Alm. Kindersprache) (Fr. Langage enfantin) (İng. little language, nursery language): Küçük yaştaki çocukların kimi sözcükleri bozarak ya da kendilerine özgü kullanımlara başvurarak oluşturdukları anlatım (Vardar vd. 1980: 52).

Çocuk dili (İng. child language, infant language, nursery language; Alm. Kindersprache; Fr. Langage enfantin): Dilin, çocuğun dil edinim sürecinin başlarında kimi sözcükleri bozma, kendine özgü sözcükler türetme, cümleleri (durum, zaman ekleri gibi) işlevsel öğeler olmaksızın kurma özellikleri taşıyan biçimi (Hengirmen 1999: 103).

Çocuk sözcüğü (İng. Nursery Word; Alm. Lallwort; Fr. Mot enfantin): **Çocuk diline** özgü **havhav, atta, taytay** gibi sözcüklerden her biri (Hengirmen 1999: 103).

Çocuk dili (child language, infant speech) ruhdilbilim: Kimi araştırmacılara göre ilk anlamlı sözcüklerin söylenişinden, kimilerine göre daha birkaç aylıkken farklı ezgileri (altı temizlendiğinde, karnı doyduğunda, sancısı olduğunda vb.) kullandığı andan başlayarak yetişkinlerin yapılarını kullanmaya kadar olan gelişme evresinde çocuğun kullandığı dil (İmer vd 2013: 76).

Çocuk dili (Alm. Kindersprache; Fr. Langage enfantin; İng. little language, nursery language): konuşmaya ve ana dilini öğrenmeye başlayan küçük yaştaki çocukların, söyleme güçlüğünü yenmek üzere bazı kelimeleri ses yapıları bakımından bozarak veya bazı nesnelere kendilerine has adlandırmalara başvurarak yaptıkları anlatım: “su”yun **buu**, “babaanne”nin **bababe**, “gezme”nin **adda** şeklinde karşılanması gibi (Korkmaz 1992: 38).

Çocuk dili: Çocuğun, konuşma yeteneğini kazanmaya başladığı ve katılımlı oyun oynama yaşına ulaştığı dönemden itibaren, çevreden işittiği konuşmalardan ve yansıma seslerden öğrendiği sözcükleri, birleştirerek ve bazı sesleri yutarak biçimlendirip söylediği, arkadaşlarıyla birlikte oyunlar ve oyuncaklarla ilgili ürettiği / türettiği sözcük, terim ve söz kalıplarından oluşan görece basit dil (Dinç 2019: 6).

Yukarıda aktardığımız bilgileri ve tanımları bir arada düşündüğümüzde, kaynaklardaki tanımların pek çoğunun **çocuk dili** kavramını yeterince kapsayıcı bir şekilde izah etmediği gözlenmektedir. Zira, bu tanımlarda **çocuk dilinin** genellikle çocuğun konuşmaya ilk başladığı yaş aralıklarında oluştuğu üzerinde durulmuş; oysa Ahmet Dinç, oyun ve oyuncaklara çocukların verdiği adları da hesaba katarak **çocuk dili** kavramının geçerli olduğu yaş aralığını biraz daha geniş tutmuştur (Dinç 2019: 5).

Bundan başka Dinç, çocukların edinmekte oldukları ana dillerinin kelimelerini bozma yoluyla telaffuz etmelerini **çocuk dili** kapsamında değerlendirmeyip bu gibi kelimeleri “çocuk ağzı” terimiyle karşılamayı uygun görmüştür (Dinç 2019: 5)¹.

Bunların yanı sıra, yukarıdaki tanımların çoğunda **çocuk dilinin** çocuklar tarafından üretildiği üzerinde durulmuş ve yetişkinlerin bu sürece katkıları olduğu hususu nedense görmezden gelinmiştir. Oysa, Özcan Başkan **çocuk dilinin** oluşum sürecini açıklarken bu yolun tesadüflerle geliştiğinden söz eder. O, bu hususu şu örnekle anlatır: Bir çocuk rastgele **böbbö** şeklinde bir ses çıkardığında yanına bir kedi yansa ve o anda bunu gören yetişkinler çocuğun rastgele çıkarmış olduğu bu sesi, onun kediyi anlattığına yorarlarsa; ondan sonra da çocukla her iletişim kurduklarında “kedi” varlığını çocuğa **böbbö** şeklinde iletmeye başlarlar. Çocuk da bu ses grubunun “kedi”yi anlatmak için gerekli olduğu kanaatine varıp o da sonraki günlerde kediyi görmese de onu **böbbö** şeklinde telaffuz etmeye başlar. Böylece **böbbö** çocuk

¹ Dinç’in bu gibi kelimeleri “çocuk ağzı” olarak sınıflandırması dilin kelime hazinesindeki birçok kelimeyi, hazırlanmış olduğu sözlüğün kapsamı dışında tutmasındandır (Dinç 2019: 5-6).

için bir ses göstergesi olmaktan çıkıp bir söz göstergesi olur. Başkan bu teorisiyle çocuk dilinin rastlantıyla ortaya çıktığını anlatırken zımnen de **çocuk dilinin** oluşmasında yetişkinlerin de katkıları olduğunu anlatmış olur (Başkan 1968: 151-152)². Dinç de çocukların kullanmayıp yalnızca yetişkinlerin, çocuğun bir davranışını veya onunla ilgili bir bilgiyi anlattıklarında kullanmış oldukları kelimeleri de **çocuk dili** kapsamında değerlendirir. Buna örnek olarak Dîvanu Lugâti't-Türk'te geçen **itlin-** “çocuk emeklemeye başla-” fiilini gösterir. Ona göre, çocuk “itliniyorum” diye çekimli bir şekil kullanmaz; ancak yetişkinler bu fiili ondan söz ederlerken kullanırlar (Dinç 2019: 7). Dinç'in, sözlüğünde yer verdiği **ellek** “her eşyaya dokunan, her şeyi eline almaya çalışan yaramaz çocuk”, **ellele-** “bebeğe ninni söyle-”, **emeci** “süt çocuklarını oyalamak için ağızlarına verilen yapma meme, emzik” (Dinç 2019: 86, 87) gibi kelimeler de bu bağlamda kabul edilebilir.

Biz de **çocuk dilinin** ortaya çıkmasında yetişkinlerin katkısının olduğunu düşünüyoruz. Yetişkinlerin **çocuk diline** katkılarını dildeki bir başka süreçle karşılaştırarak daha iyi izah edebileceğimiz kanaatindeyiz: Bilindiği üzere, Anadolu ağızlarında devenin çökmesi için verilen komut “ıh” şeklindedir (DS-VII 1993: 2458). Bu komutun Irak Türkmen ağızlarındaki şekli “yıh (< yık)” (Hürmüzlü 2013: 327) olduğuna göre, bu komutu deveye karşı kullanan kişi hayvana, Türkçenin bir fiilinin emir teklik ikinci kişi çekimiyle hitap etmektedir. Deve, elbette Türkçedeki bu fiilin anlamını idrak etme yeteneğine sahip değildir. Ancak ona komutu veren kişi de özel bir dil icat etmeye yönelmemiş, ana dilinin imkânlarıyla deveyle iletişim kurmuştur. Bu kelime zamanla, bilhassa TT'de fonolojik bir ayrışmayla (yık “emir” / ıh “ünlem”) farklı iki kavram hâline gelerek her biri dilde kendi kullanım alanlarında yaşamaya devam etmiştir. İşte, **çocuk dilinin** oluşumunda da yetişkinlerin katkısı bu yolla gerçekleşmektedir. Yetişkinler; bazen ana dilinin bir kısım kelimelerini çocuklara yönelik hitaplarında -çocuklar anlasın veya anlamasın- olduğu gibi kullanarak bu kelimelerin, çocuğun hafızasında yer etmesini ve çocuğun söz dağarcığına katılmasını sağlarlar. Unutulmamalıdır ki İnsanoğlu çevresindeki diğer varlıklarla iletişim kurarken bildiği en basit yolu, ana diliyle karşısındakine hitap etmeyi seçer³. Ancak dilde zamanla; fonetik (ses), morfoloji (yapı), leksika (kelime) ve hatta sentaks (cümle) bakımlarından çok karmaşık gelişmeler meydana gelir. İşte, geçmişte, yetişkinlerin kullandıkları ana dilinin kelimeleri bir zamanlar çocuklara yönelik de kullanılmış, fakat, zaman ilerledikçe, devirler geçtikçe dilde çok belirgin değişimler meydana geldiğinden, bir zamanlar çocuklara kazandırılmış o günkü dilin herhangi bir kelimesi sonraki devirlerde dilden düşmüş ve **çocuk diline** hasrolunarak arkaikleşmiş; bununla birlikte, çocuklarla iletişim kurmada kullanılan eski devrin kelimeleri, fonetik ve morfolojik bakımlarından bazı değişimlere uğrasa dahi **çocuk dilinin** hazinesinde kalarak sonraki nesillerce de çocuklarla iletişim kurarken kullanılmaya devam edilmiştir.

Çocuk diline yetişkinlerin bu gibi katkıları dilde arkaikleşen kelimelerde kendini belli eder. Bu hususta bazı örnekleri Irak Türkmen ağızlarındaki **çocuk dili** kelimelerinden göstermek mümkündür. Biz bildirimizde bu konuyu **üç** kelime (**kıh / kıhha, katta, ülle**) örneğiyle açıklamaya çalışacağız. Aşağıda Irak Türkmen ağızlarında yaygın kullanılan **çocuk dili** kelimelerinin, Türk dilinin tarihî gelişim süreci içindeki, çağdaş Türk lehçelerindeki ve TT ağızlarındaki görünimleri gösterilerek nasıl arkaikleştiği gösterilmeye çalışılmıştır:

Kıh / Kıhha: (**çocuk dili**) pis, kirli, dokunulmaması gereken her şey (Hürmüzlü 2013: 193).

² Başkan, insan dilinin doğuşunu açıklarken bu örneği vermiştir.

³ Bazı kişilerin çiçeklerini sularken onlarla konuştukları, bazı kimselerin de turistlere bir şeyler anlatırken, yabancı dil bilmedikleri hâlde, ana dilleriyle ve hatta seslerini yükselterek konuşmaya devam ettikleri gözlenir.

Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

EUT

ķıĝ: pislik (Caferoĝlu 1993: 115; Doĝan-Usta 2014: 181).

DLT

ķıĝ: topraĝı gübrelemede kullanılan gübre

ķıĝlat- (I): “sıçirt-” (sıçmasını saĝla-) (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 710).

ķıĝlat- (II): “gübreyle ıslah et-” (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 710).

TS

ķıĝ (I): koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliĝi (Dilçin 2013: 148).

BH

gübre, tezek (Canpolat 2018: 498).

ML

ķıĝ “gübre, ters, tezek, zibil, fışkı” anlamlarıyla kaydetmiştir (Tulum 2011: 1121).

KT

ķıĝ: 1. koyun tersi 2. kuru gübre 3. (mec.) kuru meyvenin bayaĝısı (Sami 2012: 1130)⁴.

Çaĝdař Türk Lehçelerindeki Görünümleri

Azr. T.

ĝıĝ: koyun, deve, keçi ve bazı hayvanların küçük taneler hlinde olan pisliĝi (Altaylı, 1994: 509).

ĝıĝla-: pisle- (koyun, deve, keçi, vs.) (Altaylı 1994: 509).

ĝıĝlhĝ: koyun ve keçinin kısa baĝırsaĝı (Altaylı 1994: 509).

Y. Uyg. T.

ķık / ķıĝ: gübre (Necip 1995: 234).

ķıĝdař / ķıĝlař: gübreleme (Necip 1995: 234).

ķıĝlık: tezeklik, gübrelik, gübrenin bulunduĝu yer (Necip, 1995: 234).

ķıĝli-: gbrele-(Necip 1995: 234).

ķıĝ tk-:gbrele-(Necip 1995: 234).

ķoy ķıĝi: koyun gübresi (Necip 1995: 234).

Krg. T.

ķık: kuru koyun tezeĝi (Yudahin 2011: 449).

Trkm. T.

ĝık: koyun gübresi (Tekin vd. 1995b: 258).

ĝıkıyı prk-: birine kötü sv- (Tekin vd. 1995b: 258).

Yak. T.

⁴Ş. Sami'nin 3. maddede vermiş olduĝu anlamın, kelimenin temel anlamıyla ilgili olmadıĝını düşünüyoruz.

kii: gübre (Vasiliev 1995: 102).

TT Ağızlarındaki Görünümleri

kıak: → **kıh-1** (Mersin) (DS-VIII, 1993: 2780).

kığ: → **kıh-1** (Çepni/Gemerek-Sivas, Bahçeli/Bor-Niğde) (DS-VIII 1993: 2789).

kığn: → **kıh-1** (Bitlis, Sivas, Tavulsun-Kayseri) (DS-VIII 1993: 2789).

kığalak: → **kıh-1** (Yalvaç-Isparta, Konya) (DS-VIII 1993: 2789).

kığıl: → **kıh-1** (Elvançeşme/Mecitözü-Çorum) (DS-VIII 1993: 2789).

kığla- (II): koyun pisle- (Bor-Niğde) (DS-VIII 1993: 2790).

kıh: 1.koyun, keçi gübresi 2. insan dışkısı, pislik (DS-VIII 1993: 2790-2791).

kıhak: → **kıh-1** (Mersin) (DS-VIII, 1993: 2791).

kıki (I):- → **kıh -1, -2** (Malatya, Gemerek-Sivas, Pınarbaşı-Kayseri) (DS-VIII 1993: 2791).

kıkın (II): **kıh-2** (Çayağzı/Şavşat-Artvin) (DS-VIII, 1993: 2791).

kıyak (V): → **kıh-2** (Ömerhacılı/Kaman-Kırşehir)(DS-VIII 1993: 2854).

kıyığ: → **kıh-1**(Kerkük) (DS-VIII 1993: 2855).

kıyığla-: tersle- (Kerkük) (DS-VIII 1993: 2855).

Değerlendirme

ITA'da gözlenen ve bugün tamamen **çocuk diline** mahsus olan **kıh**, “pislik” anlam ekseninde zamanla “hayvanın pislği”, ziraatin gelişmesiyle de toprağı beslemek için kullanılan “tabii gübre” anlamlarını da kazanmıştır. Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki anlamlarına bakıldığında, her şeyden önce lehçelerin ancak bir kısmında bu kelimenin ITA'daki anlamına rastlıyoruz. Nitekim, Azr. T. dışındaki lehçelerde kelimenin daha çok, sonradan kazanmış olduğu “ziraatte kullanılan gübre” anlamının öne çıktığı gözlenmektedir. Bu da kelime tarihinde dönemler boyunca gözlenen genişliğin tersine, anlam yelpazesinde bir daralmayı göstermektedir. Lehçelerin birçoğunda bu kelimeye rastlayamayışımız ve Azr. T. ile Y. Uyg. T. dışındaki lehçelerde kelimenin türevlerinin ve birleşik kullanımlarının fazlaca bulunmaması, zamanla kelimenin kullanım sıklığının düştüğünü gösterir. TT ağızlarında da pek çok fonetik varyantla kaşımıza çıkan kelimenin başlıca iki anlamda kullanıldığını ancak “hayvan gübresi” anlamının daha yaygın olduğu gözlenmektedir.

Lehçelerde olduğu gibi, kullanım sıklığının düşmesi ITA'da da gözlenmektedir. Nitekim, ITA'da söz konusu kelimenin artık “gübre” kavramıyla hiçbir ilişkisi kalmamış, tamamen **çocuk diline** hasrolunmuş, hatta denebilir ki tür değiştirerek bir ünlem hâline gelmiştir. Çünkü Irak Türkmenleri bu kelimeyi çocuklara yönelik kullanırlarken ses tonlarını da, bir ünlemi kullandıkları gibi, bir parça yükseltirler. Ünlemleşen bu kelime böylece ITA'da eski Türkçedeki temel anlamını bünyesinde dondurmuş; bu ağızlarda “pis, kirli” gibi kelimeler öne çıkınca da **kıh** arkaikleşmiştir. Kelimenin arkaikleşmesini gösteren bir başka delil de ITA'da fono-semantik ayrışma yoluyla aynı kökten gelen **kıyığ** “tandırda yakılmak üzere kurutulmuş koyun, keçi ve deve dışkısı” (Hürmüzlü 2013: 212) kelimesinin varlığıdır.

Kıtta (< kır-t-a): çocuk öksürünce, sırtına hafifçe vurarak rahatlatmak için söylenen söz (Hürmüzlü 2013: 194).

Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

DLT

kır-: kazı-, kopar-, yol- (Ercilasun-Akkoyunlu: 712).

kırtur-: yerin vb. şeylerin kazınmasını iste- (Ercilasun-Akkoyunlu: 714).

HT

kır-: 1. Kır-, del-, (toplu halde) öldür-, kır-, kazı- 2. kırk- (Ünlü 2012: 318).

kırk-: kes-, tıraş et- (Ünlü 2012: 318).

TKT

kır- (I): kır- (Toparlı vd 2007: 144).

kır- (II): gider-, mahvet- (Toparlı vd 2007: 144).

kırt-: kırk-, kısalt-, kes- (Toparlı vd 2007: 145).

kırk-: kırk-, kısalt-, kes- (Toparlı vd 2007: 145).

ÇT

kır-: kır-, ez-, bozguna uğrat- (Ünlü 2014: 623).

kır- (1): ince şeyin kenarından makasla kırk- (Ünlü 2014: 625).

kırk-: kırk-, kes- (Ünlü 2014: 625).

EAT

kır-: öldür-, yok et-, imha et- (Dilçin 2013: 150).

kırk-: kırp- (Dilçin 2013: 150).

ML

kırkıcı: berber, dellak, muy sütür, ser-tıraş (Tulum 2011: 1126).

kır-: ur-, sı-, pare pare et-, kesr et-, fesh et- (Tulum 2011: 1126).

LL

kırk-: Arapça “cerm” (zarar, hasar ver-) ve “cezz” (kesip kopar-) fiilleriyle karşılanmıştır (Kırkkılıç 1999: 422).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri

Aşağıda TT'deki “kazı-” fiilinin karşılığında çağdaş Türk lehçelerinde hangi fiillerin kullanıldığı gösterilmiştir:

TT: **kazı-** (KTLS 1991: 462).

Azr. T.: **gazı-** (KTLS 1991: 462).

Bşk. T.: **kırıp** (KTLS 1991: 462).

Kzk. T.: **kırıp**, **kazbalav** (KTLS 1991: 462).

Krg. T.: **çağı**, **kırū** (KTLS 1991: 462).

Özb. T.: **kır-**, **tekisle-** (KTLS 1991: 463).

Tat. T.: **kırū**, **kırıp** **çıstartu** (KTLS 1991: 463).

Trkm. T.: **gaza-** (KTLS 1991: 463).

Y. Uyg. T.: **kır-** (KTLS 1991: 463).

TT Ağızlarındaki Görünümleri

TT ağızlarında **kır-** fiil kökünün “kazı-” anlamında kullanıldığına rastlayamadık.

Değerlendirme

Kelimenin etimolojisi şöyle yapılabilir kanaatindeyiz: “kır-t-a-”. Kelimenin kökü “kır-” olup temel anlamı “kazı-”tır. “Kır-t-a-” şekilden emir teklik ikinci şahıs çekimi olarak “kırta” ve gerileyici ünsüz benzeşmesi ile “kıtta”. Bu yapıdaki ilk yapım eki (fiilden fiil) ettirgen çatı eki olup dönüşlülük göreviyle kullanılmış, ikinci yapım eki (fiilden fiil) de tık-a, dol-a, tar-a, vb. fiillerde gözlediğimiz, fiilin anlamını pekiştiren bir fiilden fiil yapma ekidir. /K/ ünsüzünün bölge ağızlarında art damaktan sesletildiği göz önüne alındığında ise bu kelimenin **çocuk dilinde** orta damaktan telaffuz edilmiş olduğu, kalıplaştıktan sonra da orta damaktan sesletmenin kalıcı hâle geldiği söylenebilir⁵.

Kelimenin temel anlamı “kazı-” olduğu yukarıda belirtilmişti. Buna göre, boğazında herhangi bir sebepten hırıltı duyulan, aksıran veya tıksıran, boğazına bir şey kaçan çocuğa yanındakiler, “Boğazını kazıyarak rahatla.” anlamında **kıtta** (< kırta) demektedirler. Ancak bu anlam zamanla kalıplaşmanın etkisiyle kaybolmuştur. Kelimedeki anlam kaybında gerileyici ünsüz benzeşmesinin de rolü vardır. Kelime bu şekliyle tür de değiştirerek ünlem hâline gelmiştir.

Yukarıda tarihî Türk yazı dillerinden ve çağdaş Türk lehçelerinden aldığımız örneklerle bakılırsa “kır-” fiil kökünün “kazı-” anlamıyla kullanılmasına Harezmi Türkçesi metinlerinden bu yana rastlanmamaktadır. Çağdaş lehçelere bakıldığında, Kıpçak ve Karluk lehçeleri bu anlamı büyük ölçüde muhafaza etmesine rağmen Oğuz lehçelerinde bu anlam “kır-” kavram alanından çekilmiştir. Hatta, yaptığımız taramalarda TT ağızlarında dahi bu anlama rastlayabilmiş değiliz. Bütün bu veriler, kelimenin ITA’da, Oğuz grubunda olduğu gibi arkaikleşmiş olduğunu gösterir.

Ülle (< u+IA) / **Ülle** et-: uyuma / uyumak (Hürmüzlü 2013: 311).

Tarihî Türk Yazı Dillerindeki Görünümleri

OA

u⁶: uyku (Tekin 2016: 312).

EUT

u, uu, uw: uyku (Doğan-Usta 2014: 355).

udık: uyku (Doğan-Usta 2014: 357).

DLT

ū: uyku (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 915).

HT

uđku: uyku (Ünlü 2012: 6 19).

uyku: uyku (Ünlü 2012: 631).

uyuku: uyku (Ünlü 2012: 631).

TKT

uķu: uyku (Toparlı vd 2007: 292).

uķu: uyku (Toparlı vd 2007: 291).

⁵ Kerkük ağızında kız çocuklarına sevgiyle hitap ederken de /k/ ünsüzünü orta damaktan telaffuz ederek “kîzî” (güzel kızım benim) kelimesi kullanılır.

⁶ T. Tekin asli uzun ünlülerle ilgili çalışmasında bu kelimeyi uzun ünlüyle tespit etmiştir: **ū** “uyku” (Tekin 1995: 179).

uyku: uyku (Toparlı vd 2007: 296).

uyku: uyku (Toparlı vd 2007: 296).

uyuhu: uyku (Toparlı vd 2007: 296).

ÇT

uygu: uyku (Ünlü 2013: 1192).

uyku: uyku (Ünlü 2013: 1192).

uyhu: uyku (Ünlü 2013: 1192).

yuhu: uyku (Ünlü 2013: 1261).

yuku: uyku (Ünlü 2013: 1261).

yuku: uyku (Ünlü 2013: 1261).

üğü (3): uyku (Ünlü 2013: 1195).

EAT

uyuku: → **uyhu** (Dilçin 2013: 234).

uyhu: 1. uyku 2. Rüya, düş (Dilçin 2013: 234).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri

Çeşitli çağdaş Türk lehçelerinde **uyku** karşılığında kullanılan kelimeler aşağıda sıralanmıştır:

TT: **uyku** (KTLS 1991: 922).

Azr. T.: **yuhu** (KTLS 1991: 922).

Bşk. T.: **yoko** (KTLS 1991: 922).

Kzk. T.: **uyku** (KTLS 1991: 922).

Krg. T.: **uyku** (KTLS 1991: 922).

Özb. T.: **uyku** (KTLS 1991: 923).

Tat. T.: **yoku** (KTLS 1991: 923).

Trkm. T.: **ūku** (KTLS 1991: 923).

Y. Uyg. T.: **uyku** (KTLS 1991: 923).

Kum. T.: **yuhu** (Nemeth 1990: 59).

Gag. T.: **uyku** (Kaynak-Doğru 1991: 250).

Alt. T.: **uyku** (Naskali-Duranlı 1999: 196).

TT Ağızlarındaki Görünümleri

Aşağıda **uyku** kelimesinin TT ağızlarındaki fonetik varyantları gösterilmiştir:

uyhu (Malatya), **ukuy** (Diyarbakır çevresi), **uyuki** (Kaptanpaşa/Çayeli-Rize), **üykü** (Erziler / Güney-Denizli, Ilgın-Konya) (DS-XI 1993: 4049), **yuhu:** uyku (Bismil-Adıyaman) (Sökmen 2016: 320).

Değerlendirme

Öncelikle, bu kelimenin yapısının aydınlatılmasında fayda görüyoruz. Bizce bu kelimenin etimolojik tahlili **ū** + **la** şeklinde yapılabilir. Bu yapıda yer alan “uyku” anlamındaki **ū** şekline DLT’ten bu yana tarihî Türk yazı dillerinde rastlanmamaktadır. Ancak bazı çağdaş Türk

lehçelerinde bu kelimenin kalıplaşmış daha başka fonetik varyantlarına, ekleşmiş veya ekleşmemiş hâlde rastlanabilmektedir: **elle** (Özb. T.) (Kahhar 2000: 115-120), **u** (Bulgaristan Türkleri) (Yenisoy 1997: 127-128), **hu** (Romanya Türkleri) (Ekrem A.-Ekrem H. 1999: 86-87), **oy** (Alt. T.) (Dilek 2003: 244-245), **u-uh** (Çuv. T.) (Yılmaz 2003: 199-201). Bizce bu kalıplaşmaların hepsi de “uyku” anlamına gelen eski u / ü şeklinin devamıdır.

Ninnilerde kalıplaşmış olan bu kelime hem tür değiştirerek ünlem hâline gelmiş hem de anlam değişmesine uğrayarak “uyku” anlamından “uyu” anlamına geçmiştir. ITA’da ekleşmiş olan ve “uyukla, uyu” anlamlarına gelen **ülle** şeklindeki ünsüz ikizleşmesi de bir zamanlar muhtemelen uzun söylenmiş olan /u/ sesinin etkisiyledir. Nitekim, Talât Tekin ana Türkçedeki asli uzun ünlülerle ilgili çalışmasında Türk dilindeki ünsüz ikizleşmelerini asli ve tali (ikincil) uzun ünlünün kısalması sürecindeki bir ses hadisesi olarak değerlendirir (Tekin 2016: 148-153). Günay Karaağaç da bazı çağdaş Türk yazı dillerinde uzun ünlünün kaybindan doğan ünsüz ikizleşmelerinin varlığını kaydetmiştir (Karaağaç 2012: 132).

Ninnilerin yedi heceden oluşması tek heceli bu kelimenin; ninnilerle beraber kalıplaşmasını da kolaylaştırmış ve dilde sık rastlanan, belki de Türk dilinin kelime hazinesinin ilk oluşum sürecinde çokça rol oynayan fono-semantik ayrışmayla bir zaman sonra +IA ekiyle kalıplaşmasını ve daha sonra ortaya çıkan “uw, udık, uçku, uyuğu” şekillerden ayrı bir seyir takip ederek günümüze yalnızca ninni metinlerinde ulaşmasını beraberinde getirmiştir. Zaten, **çocuk diline** sıkışıp kalmış olması zamanla temel anlamından uzaklaşıp bir ünlem hâline gelmesini de sağlamış ve Irak Türkmen folklorunda, çocuklarına ninni söyleyen annelerin; ninnin başındaki, ortasındaki ve sonundaki “ülle balam ülle” nakaratının da bir unsuru hâline gelmiştir. Buna göre, Irak Türkmeni bir anne, çocuğunu uyuturken ona aslında “Uyu yavrum uyu.” demektir. Bütün bunlar kelimenin arkaikleşmiş olduğunu gösterir.

SONUÇ

Çocuk dilindeki kelimeler her zaman anlamsız leksik unsurlar değildir. Bir kısmı yansıma, diğer bir kısmı çocukların uydurması, bazıları da yetişkinlerin kullandıkları ana dilinin sözlük birimleridir.

Herhangi bir lehçede veya ağızdaki arkaik kelimelerin bir kısmı da **çocuk dili** kelimeleridir. Arkaiklik araştırmalarında bu hususun dikkate alınması gerekir.

Çocuk dili tanımları yapılırken yetişkinlerin katkısı gözden uzak tutulmamalıdır.

Çocuk dili tanımlarında yaş aralığının gözden geçirilmesi, oyun terimlerinin ve çocukların ürettikleri oyuncaklarla ilgili kelimelerin de göz önünde tutulması lazımdır.

KISALTMALAR

Alt. T.: Altay Türkçesi

Azr. T.: Azerbaycan Türkçesi

Bşk. T.: Başkurt Türkçesi

BH: Behcetü'l-Hadayık

ÇT: Çağatay Türkçesi

Çuv. T.: Çuvaş Türkçesi

DLT: Divanu Lugat’i-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

EUT: Eski Uygur Türkçesi

Gag. T.: Gagavuz Türkçesi

HT: Harezmi Türkçesi
ITA: Irak Türkmen ağızları
Krg. T.: Kırgız Türkçesi
KT: Kamûs-ı Türkî
Kum. T.: Kumuk Türkçesi
Kzk. T.: Kazak Türkçesi
LL: Lehçetü'l-Lügat
ML: Meninski Lugati
OA: Orhun Abideleri
Özb. T.: Özbek Türkçesi
Tat. T.: Tatar Türkçesi
TKT: Tarihî Kıpçak Türkçesi
Trkm. T.: Türkmen Türkçesi
TS: Tarama Sözlüğü
TT: Türkiye Türkçesi
Y. Uyg. T.: Yeni Uygur Türkçesi

İŞARETLER

ğ : art damak g'si
ħ : hırıltılı h (Arapça ح sesi)
ķ : art damak k'si (Arapça ق sesi)
ŋ : geniz n'si (n-g arası ses)
ū : uzun u
w: dudak v'si
< : gelişme yönü

KAYNAKLAR

BAŞKAN, Ö. (1968). "İnsan Dilinin Doğuşu". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. Cilt: 16, s. 143-156.

DEMİRCİ, K. (2014). *Türkoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı yayınları.

DİLEK, İ. (2003). "Altay Edebiyatı". *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C: 24, s. 244-245.

DİNÇ, A. (2019). *Çocuk Dili Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık.

EKREM, M. A.-EKREM, H. (1999). "Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı". *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C: 12, s. 86-87.

HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin yayınları.

HÜRMEZLÜ, H. (2013). *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*. Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayınları.

- İLHAN, N. (2005). “Çocukların Dil Edinimi, Gelişimi ve Dile Katkıları”. **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:7, S: 13, s. 155-160.
- İMER, K., Kocaman, A., ve Özsoy, A. S. (2013). **Dilbilim Sözlüğü**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi yayınları.
- KAHHAR, T. (2000). “Özbek Edebiyatı-1”. **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**. C: 14, s. 115-120.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). **Türkçenin Dil Bilgisi**. Ankara: Akçağ yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK yayınları.
- KAYNAK, İ.-DOĞRU, A. Gagauz Türkçesinin Sözlüğü. Ankara: TC Kültür Bakanlığı yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK yayınları.
- NEMETH, G. (1990). **Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü**. Ankara: TC Kültür Bakanlığı yayınları.
- SÖKMEN, İ. (2016). **Bismil Türkmen Ağızı**. Ankara: TDK yayınları.
- TEKİN, T. (1995). **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**. Ankara: TC Kültür Bakanlığı-Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2016). **Orhon Türkçesi Grameri**. Ankara: TDK yayınları.
- TEMİZYÜREK, F. (2007). “Çocukta Dil Gelişim Süreci”, **Türkiyat Araştırmaları**, S: 7, s. 169-176.
- TÜRK DİL KURUMU. (1993). **Derleme Sözlüğü**. Ankara: TDK yayınları.
- VARDAR, B. (Ed.). (1980). **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK yayınları.
- YENİSOY, H., S. (1997). “Bulgaristan Türk Edebiyatı”. **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**. Ankara: TC Kültür Bakanlığı yayınları. C: 8, s. 127-128.
- YILMAZ, M. (2003). “Çuvaş Halk Edebiyatı”. **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**. C: 26, s. 199-201.